

สังคมสุขภาพ

ชาติชาย มุกสง
kchatichai@yahoo.com
สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ

ไขหวัตนกในมิติทางวัฒนธรรม

การระบาดของโรคหวัตนกที่ประทุขึ้นเป็นระยะๆ จนทำให้หลายฝ่ายในสังคมไทยต่างหวาดผวามาตามๆ กัน ไม่ว่าจะเป็นเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่หรือคนกินไก่ก็ตาม

ถึงอย่างไรเราก็ต้องยอมรับเสียแล้วแหละว่า "โรคไขหวัตนก" ได้กลายเป็นโรคระบาดประจำถิ่นของประเทศไทยไปแล้วอีกโรคหนึ่ง เหมือนกับอีกหลายโรคที่เป็นโรคนำเข้ามาในประเทศจากกระบวนการโลกาภิวัตน์ ซึ่งถ้าเรามาเรียนรู้และเก็บข้อเอาบทเรียนของการเผชิญหน้ากับโรคภัยร้ายแรงในอดีตแล้วก็อาจทำให้เรามีวิธีการรับมือกับโรคติดต่อร้ายแรงเหล่านี้โดยไม่ต้องตระหนกมากนัก ในที่นี้ขอยกตัวอย่างการเผชิญหน้ากับโรคระบาดร้ายแรงที่สังคมไทยเคยประสบมาดังนี้

ในการศึกษาที่ผานมา งานที่น่าสนใจของนักประวัติศาสตร์ที่ได้เสนอความรู้ใหม่ให้แก่การศึกษา ทำความเข้าใจเกี่ยวกับโรคระบาดที่เด่นก็ได้แก่หนังสือ "ไข้หวัดใหญ่ : อุตสาหกรรมความกลัวกับการระบาดใหญ่เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๓" ของ ดร.บี.เจ.เดอวีล บทความชิ้นนี้ได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงคำในภาษาไทยที่ใช้เรียกโรคระบาดต่างๆ ในพงศาวดาร เช่น คำที่คนไทยเรียกว่า "หวั" โดยเข้าใจว่าเป็นอหิวาตกโรค (Cholera) ตามความหมายสมัยใหม่แน่ แท้จริงแล้วไม่ใช่ แต่หวัคือคำเรียกรวมโรคระบาดร้ายแรง ไม่ว่าจะเป็นกาฬโรค ไข้ทรพิษ หรือโรคที่ทำให้คนตายจำนวนมาก โดยเขาได้แสดงให้เห็นถึงความตระหนกของผู้คนในประเทศสยามเมื่อต้องเผชิญกับโรคนี้เป็นครั้งแรก จนรัฐบาลสยามต้องสร้างวัดบุญและกำลังใจกับผู้คนด้วยการทำพิธีอาพาธพินาศขึ้น

และที่สำคัญก็คือ การที่เขาเสนอว่าการระบาดของอหิวาตกโรคในปี พ.ศ. ๒๓๖๓ นั้นเป็นการระบาดครั้งแรกในประเทศไทย และเป็นการระบาดครั้งใหญ่เกือบทั่วโลก โดยในเมืองไทยนั้นติดต่อมาจากประเทศอินเดียที่นำสนใจก็คือการที่เขาชี้ว่าข้อความในพงศาวดารที่กล่าวถึงพระเจ้าอู่ทองอพยพผู้คนหนีโรคหวัจากเมืองอู่ทองมาตั้งเป็นกรุงศรีอยุธยาขึ้น ตั้งที่เราเรียนและท่องจำกันว่าโรคหวัที่ว่าก็คืออหิวาตกโรคนั้นก็คงจะไม่เสียแล้ว

หลังจากการระบาดครั้งแรกแล้ว ต่อมาก็เกิดการระบาดของอหิวาตกโรคขึ้นในเมืองไทยอีกหลายครั้ง จนกระทั่งได้ระบาดครั้งสุดท้ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑-๒๕๐๓ แต่ระหว่างนั้นสังคมไทยได้เรียนรู้และปรับตัวในการเผชิญหน้ากับอหิวาตกโรคเรื่อยมา ไม่ว่าจะเป็นการ

ออกพระราชบัญญัติธรรมนิยมคลอง พ.ศ. ๒๔๑๓ ที่ห้ามทิ้งสิ่งโสโครกลงแม่น้ำลำคลอง หรือพระราชกำหนดสุขาภิบาลกรุงเทพฯ ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) ที่ตราขึ้นเพื่อ "ป้องกันภัยอันตรายของมหาชน" และเรื่อยมาจนถึงการให้ชนบทใช้ส้วมเพื่อการมีสุขอนามัยที่ดีและป้องกันโรคระบาดต่างๆ (ดูรายละเอียดในมณฑลเทศาภิบาลไทย พ.ศ. ๒๔๖๖) รวมไปถึงการให้ทั่วทั้งเมืองในทวีปอเมริกาซึ่งไม่เคยเจอมาก่อนเสียชีวิตที่โรคหวัเคยขึ้นและไม่เคยร่ำรวยและบ้านใครหนึ่ง

การศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับการแพร่ระบาดของโรคระบาดที่ส่งผลต่อสังคมไทยอย่างรุนแรง ๓ โรค คือ กาฬโรค อหิวาตกโรค และไข้ทรพิษ พบว่าเป็นหน้าที่ของรัฐบาลและเจ้าพนักงานในการที่จะป้องกันและปราบปรามโรคเหล่านี้ ซึ่งรัฐก็ได้ทำหน้าที่นี้อย่างแข็งขันโดยใช้ความรู้ตะวันตกในการแก้ปัญหาเป็นหลัก แต่พหุวัฒนธรรมกับการป้องกันแก้ไขโรคระบาดนั้นก็เป็นการขยายบทบาทของรัฐสู่ด้านการแพทย์และการสาธารณสุขไปพร้อมกันด้วย ซึ่งเป็นแนวโน้มที่ยังไม่เปลี่ยนแปลงจนถึงทุกวันนี้ ซึ่งบางครั้งรัฐบาลก็ใช้แนวคิดในการปกปิดเบี่ยงเบนปัญหาโรคระบาดอย่างที่เกิดขึ้นกับโรคระบาดไข้หวัตนกตอนต้นปีที่ผ่านมา ทั้งที่ทั้งนักปัญหาที่ตรงจุดและยั่งยืนน่าจะสร้างระบบการมีส่วนร่วมจากประชาชนและชุมชนในการจัดการดูแลและป้องกันโรคให้ทุกส่วนได้เข้ามาเป็นภาคีในการจัดการกับปัญหาร่วมกันอย่างเท่าเทียมและทันต่อบัญญา

เอาเข้าจริงความสำเร็จของการปราบปรามโรคระบาดที่กล่าวถึงดังกล่าวมานั้น เกิดจากหลายปัจจัยประกอบกัน ไม่ได้เกิดจากการค้นพบวัคซีนดังที่เข้าใจกันเท่านั้น แต่ยังมีสาเหตุสำคัญอื่นๆ อีก ประการหนึ่งก็คือการพัฒนาขึ้นของระบบสุขาภิบาล ซึ่งมีส่วนช่วยลดการระบาดของโรคลงมาก

จากกรณีนี้ที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่ามวลวลสังคมไทยต้องเผชิญกับโรคระบาดที่เพิ่งเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก, ต่างก็ตก

อยู่ในความตระหนกตกใจกับความรุนแรงและเฉียบพลันของโรคระบาดที่ไม่เคยเห็น หรือรู้จักมาก่อนทั้งสิ้น เช่นเดียวกับกับการระบาดของโรคที่คนผิวขาวได้เข้าไปสู่ชาวพื้นเมืองส่วนอื่นๆ ของโลกในยุคแห่งการค้นพบในการเริ่มใช้ยาปฏิชีวนะสมัยใหม่ เมื่อปี ๑๙๔๖ ภัยคุกคามซึ่งบางครั้งก็ใช้หวัดธรรมดากัดคนผิวขาวไปแพร่ให้ทั่วทั้งเมืองในทวีปอเมริกาซึ่งไม่เคยเจอมาก่อนเสียชีวิตที่โรคหวัเคยขึ้นและไม่เคยร่ำรวยและบ้านใครหนึ่ง

จนถึงกับไปปรับใช้กับโครงสร้างคนเปรี๊ยะเปรี๊ยะที่ต่างกับชาวพื้นเมืองหรือคนผิวขาวหนึ่งโดยจากอำมาตยาภิบาลคนหรือคนจีนไปไม่ แต่มาจากความขมขื่นเพื่อโรคไปสู่ชนพื้นเมืองที่ไม่เคยรู้จักโรคดังกล่าวมาก่อน

ดังนั้นแสดงให้เห็นว่า แม้กฎโรคระบาดครั้งแรกของโรคระบาดต่างๆ จะร้ายแรงแต่เมื่อโรคระบาดนั้นได้ปรับตัวเป็นโรคประจำถิ่นแล้วก็จะลดความรุนแรงและความเฉียบพลันของการระบาดลง และการปรับตัวดังสิ่งนี้ย่อมก็ทำให้โรคจากกลายเป็นโรคประจำถิ่นที่ทางระบบวิทย์ที่ต่างไปจากเดิม เพราะการปรับตัวในระหว่าง ๓ ปัจจัยของการระบาดของโรค คือ แหล่งรับโรค (host) สิ่งแวดล้อม (environment) และพาหะ (agent) ที่เป็นพลวัตไปตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม กล่าวคือถ้าปัจจัยสามประการนี้สมดุลจะทำให้ไม่เกิดโรคระบาดขึ้น แต่ถ้าเกิดความไม่สมดุลก็จะเกิดโรคระบาดขึ้นได้ ซึ่งในกรณีนี้อาจจำเป็นต้องกลับมาพิจารณาถึงปัญหาที่สัมพันธ์กันกับการเกิดโรคระบาดให้มากขึ้น อาทิ การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ และการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตทางเศรษฐกิจในสังคมไทย อันอาจหมายถึงการทางเกษตรขนาดใหญ่รังเกียจแวดล้อมดังที่เป็นอยู่

ซึ่งหมายความว่าโรคระบาดใดก็ตามต้องมาปรับตัวในสภาพแวดล้อมใหม่ ถ้าผวนระยะเวลาไปสักช่วงหนึ่งที่ทำไว้โรคนั้นเป็น

ส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมประจำถิ่นไปแล้วก็จะทำให้โรคระบาดนั้นกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศและจะคลายความรุนแรงของเชื้อโรคลง หรือขณะเดียวกันมนุษย์ก็จะคิดค้นเทคโนโลยีขึ้นมาจัดการเพื่อการอยู่ร่วมกันไปเพื่อป้องกันรักษาโรคกันๆ ไม่ให้ลุกลาม หรือโดยระมัดระวังป้องกันไม่ให้เกิดโรคนั้นขึ้นมาได้

ในการไปทางภาคสนามที่วัดได้เมื่อสามปีก่อนผมเคยได้ฟังชาวพื้นเมืองที่คิดค้นวิธีพื้นบ้านในการรักษาโรคหวัตนก (คือบ้านเรียกไข้หวัตนก) จนต้องลงเดินลงมาเล่าเรื่องให้เราฟังโดยมีประจักษ์พยานคือความพิการและร่องรอยประหลาดๆ (ดูรายละเอียดใน โภษะจรูญ เลียบราษฎร์และคณะ พหุวัฒนธรรมกับการพึ่งตนเองของชุมชนพื้นบ้านวิจัยสังคมและสุขภาพ) หรือเรื่องเล่าในประวัติศาสตร์ชุมชนที่บันทึกหลายแห่งก็อาจถึงกว่าภัยพินาศที่โรคระบาดอย่างโรคหวัตนกนี้แสดงให้เห็นว่าวิถีที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมจะสามารถสร้างวัฒนธรรมที่ทนต่อการเกิดปัญหาสุขภาพของชาติได้ตลอดมา

กล่าวคือ ไม่อย่างนั้นแล้วจะเผชิญกับสถานการณ์ใหม่ๆ อะไรก็ตาม แต่เมื่อผ่านระยะเวลาไปช่วงหนึ่งแล้วก็จะปรับตัวโดยการสร้างระบบนิเวศที่สอดคล้องกับปัญหาเหล่านั้น เพื่อให้สังคมไทยที่พัฒนาแล้วหลังจากการระบาดครั้งใหญ่ครั้งแรกที่ขยายวงอย่างกว้างขวางและรุนแรงนั้นคนต่อไปจำนวนหนึ่ง เพราะระบบการจัดการของภาครัฐที่ทะลุทวมและไม่ทันทางที่ และทางแต่จะกระทบระบบเศรษฐกิจจึงทำให้ปัญหาลูกกลมใหญ่ได้ตั้งที่บริเวณนี้

แต่ถ้าการระบาดครั้งหลังๆ เป็นการระบาดที่ค่อนข้างจำกัดวงแคบๆ และส่งผลให้คนอยู่เฉพาะคนที่สัมผัสกับโรคอย่างใกล้ชิดดังกรณีของหนุ่มเลี้ยงไก่คนที่ปราจีนบุรีที่สัมผัสถึงเลือดถึงเนื้อของไก่ที่เลี้ยง แต่ยังไม่ถึงการลดอุณหภูมิในการระบาดลง

บทความนี้ไม่ได้มีเจตนาจะให้เราประมาทนอนใจจนยอมรับชะตากรรมจากโรคระบาดที่จะเกิดขึ้นได้ แต่อยากให้เราได้เรียนรู้จากบทเรียนในประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม ของเรา เพื่อสร้างความเข้าใจกับสถานการณ์ที่อาจเกิดขึ้นในอนาคตให้ชัดเจนได้ไม่ตื่นตระหนกจนเกินเหตุอยู่ในวงจรเผชิญกับโรคระบาดสมัยใหม่ ที่น่าจะเป็นคุณูปการอันสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์การแพทย์ในสังคมไทยพลจะให้ค่าตอบแทน - สุดท้าย - ได้

